

DE STILLE OORLOG

TIM WEINER BIJ DE BEZIGE BIJ

Een spoor van vernieling
Vijanden van de staat
Eén man tegen de wereld

Tim Weiner

De stille oorlog

HOE AMERIKA DE KOUDE OORLOG WON,
MAAR DE VREDE AAN HET VERLIEZEN IS

Vertaald door
Pon Ruiter

2020
DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2020 Tim Weiner
Copyright Nederlandse vertaling © 2020 Pon Ruiter
Oorspronkelijke titel *The Folly and the Glory*
Oorspronkelijke uitgever Henry Holt and Company, New York
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagillustratie Shutterstock / © Astrid Hinderks
Foto auteur Dominique Nabokov
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 031 1711 9

NUR 320

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

*Voor Gene Roberts en Joe Lelyveld
Opgedragen aan Kate, Emma en Ruby Doyle*

Tot de rampen die oorlog brengt, kan ook het verminderen van de liefde voor de waarheid worden gerekend, een gevolg van leugens die door eigenbelang worden gedictieerd en door goedgelovigheid worden aangemoedigd.

– Samuel Johnson, *The Idler* (1758)

INHOUD

- 1 De kiem van een toekomstig conflict 9
 - 2 Het eeuwige ritme 18
 - 3 De waarheid is niet voldoende 39
 - 4 Laatste hoop voor het Westen 73
 - 5 De Voice of America 106
 - 6 Een buitengewoon smerig spelletje 144
 - 7 'De bedrieglijke droom van een gouden tijd' 175
 - 8 Dit ontembare vuur 211
 - 9 De eerste slachtoffers 230
 - 10 Democratie in Amerika 261
- Nawoord 291
Woord van dank 303
Noten 307
Register 363

DE KIEM VAN EEN TOEKOMSTIG CONFLICT

Al vijfenzeventig jaar voeren Amerika en Rusland strijd met elkaar met als inzet de heerschappij over de aarde. In de twintigste eeuw heeft Amerika de lange Koude Oorlog gewonnen en een tijdlang had het er alle schijn van dat die triomf van lange duur zou zijn en dat de democratie overal zou opbloeien.

Dat perspectief is verdwenen. In de eenentwintigste eeuw heeft Rusland heimelijk en subversief teruggevochten tegen Amerika en zijn bondgenoten, met strijdmethoden die een zware slag hebben toegebracht aan de Amerikaanse democratie, een politiek stelsel dat in een kwart millennium bestand is gebleken tegen een burgeroorlog en twee wereldoorlogen. De uitkomst van deze strijd kan van beslissende invloed zijn op het voortbestaan van Amerika en op de vraag wie het in de wereld voor het zeggen krijgen: democraten of auto-craten. Machtige legers en arsenalen vol kernwapens zijn nutteloos gebleken in deze strijd, die alleen politiek kan worden beslecht.

Politieke oorlogvoering is de manier waarop landen hun macht projecteren en hun wil opleggen aan een vijand, zonder de inzet van raketten of legereenheden. Je hebt er het volledige arsenaal aan inlichtingenwerk en diplomatie voor nodig, van geheime operaties tot en met afgedwongen samenwerking, en dit hele instrumentarium moet door de president ook nog eens vakkundig worden ingezet. De Verenigde Staten hebben na de Tweede Wereldoorlog een machtige machine voor politieke oorlogvoering opgetuigd en daarmee de ondergang van de Sovjet-Unie versneld, maar rond de eeuwwise-

ling begon die machine te haperen en nu functioneert hij nagenoeg niet meer. De Russen zetten sinds Poetin twintig jaar geleden aan de macht kwam op bedreven en geslepen wijze politieke oorlogvoering in. Vanaf 2014 hebben ze het Amerikaanse politieke stelsel de ene slag na de andere toegebracht, en in 2016 hebben ze een bijdrage geleverd aan de verkiezing van een president die ondergeschikt is aan Poetin. Daardoor loopt de democratie gevaar. In 2020 hebben ze hun desinformatie en misleiding nog verder opgeschroefd en hebben ze Amerika opnieuw op de korrel genomen. We moeten inzicht krijgen in hoe politieke oorlogvoering werkt voor de volgende aanval komt. Want dat die komt is zeker.

Oorlog is de gebruikelijke toestand in de wereld die wij hebben geschapen. In de afgelopen eeuw hebben meer dan 200 miljoen militairen en burgers daarbij de dood gevonden. De smeulende puinhopen van de Eerste Wereldoorlog waren de lange aanloop naar de Tweede, en uit de as van die oorlog steeg de giftige wolk op van de Koude Oorlog. Tot de idealen die aan scherven werden geslagen door deze conflicten behoorden de nobele principes die in het begin van de twintigste eeuw werden geformuleerd: oorlogen werden uitgevochten tussen geüniformeerde combattanten; ze begonnen met een formele oorlogsverklaring en eindigden met het waardige ondertekenen van een vredesverdrag. Een land mengde zich niet in binnenlandse conflicten van een ander land. Het bleken loze woorden voor de duizenden Amerikaanse militairen die tussen augustus 1918 en juni 1920, negentien maanden na de wapenstilstand van november 1918, naar Siberië werden gestuurd om daar te strijden tegen het Rode Leger. Het was een schrale troost voor de 13 miljoen Polen die in september 1939 ontdekten dat ze onderworpen waren aan de Russen, dankzij een geheime clause in het verdrag dat Stalin met Hitler had gesloten.

Twee oorlogswetten waren nog van kracht in augustus 1945, nadat president Truman twee atoombommen had laten afwerpen boven Japan. De eerste was vechtlust – de bereidheid van een natie om le-

vens van militairen op te offeren. De tweede was vuurkracht – wat het militaire arsenaal van een land vermocht. Korte tijd beschikten alleen de Verenigde Staten over een ultiem wapen. Nadat twee steden in radioactief puin waren veranderd vroegen mensen zich af hoe de Derde Wereldoorlog eruit zou zien als ook Stalin over dit wapen zou beschikken. Dat deed hij al, hoewel niemand in Washington dat destijds besepte. De Amerikanen die met de nationale veiligheid waren belast begonnen na te denken over het ondenkbare, en de komst van kernwapens zorgde voor een verandering in hun denkwijze. De verstandigsten onder hen beseften dat als het conflict met de Russen tot een nieuwe oorlog zou leiden, die alles zou vernietigen wat de moeite van het verdedigen waard was, waarna de levenden de doden zouden benijden.

Toen de twee partijen niet tot een schikking wisten te komen en een lange worsteling begon over wie de macht over de wereld zou krijgen, moesten ze een manier vinden om strijd te leveren via het clandestien projecteren van macht – spionage en subversie, ondermijning en sabotage, gestolen verkiezingen en subtiele coups, desinformatie en misleiding, onderdrukking en politieke moord. Daar wisten de Amerikanen vrijwel niets van af. De Russen hielden zich er al vier eeuwen mee bezig.

Iwan de Verschrikkelijke, een tsaar uit de zestiende eeuw, had al een primitieve geheime politie op poten gezet. Peter de Grote en Catharina de Grote hadden de spionageactiviteiten van hun land sterk uitgebreid en niet alleen buitenlandse tegenstanders, maar ook hun eigen volk bespioneerde. Ten tijde van de inval van Napoleon, in 1812, had tsaar Alexander I de inlichtingendienst nog verder versterkt en geïntegreerd met zijn leger. De Ochrana, opgezet na de moord op Alexander II, in 1881, bespioneerde vijanden binnen en buiten de landsgrenzen, en dat in een tijd waarin anarchisten koningen en koninginnen, vorsten en aartshertogen vermoordden, en in 1901 de president van de Verenigde Staten. Maar die spionnen werden weggevaagd toen de bolsjewieken in 1917 in Rusland de macht grepen. In

hun plaats richtte Lenin in die kille, meedogenloze decembermaand zijn eigen geheime politie op: de Buitengewone Commissie ter bestrijding van contrarevolutie, speculatie en sabotage, die door iedereen de Tsjeka werd genoemd, het Russische woord voor spion. ‘Wij staan voor georganiseerde terreur,’ zei de eerste leider van de Tsjeka, Feliks Dzerzjinski, in 1918. Stalin kende de dienst onbeperkte macht toe. In 1934 ging de Grote Terreur van start, waarbij 1 miljoen mensen terechtgesteld werden. In datzelfde jaar waren spionnen van Stalin al aan het werk in de Verenigde Staten. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog hadden ze weten door te dringen tot de overheid. Ze zaten bij Buitenlandse Zaken, Justitie en het Manhattan Project, dat belast was met het ontwikkelen van de atoombom. In 1954, na het overlijden van Stalin, werd de spionagedienst, die na 1922 als GPOE onder het ministerie van Binnenlandse Zaken had geressorteed, omgedoopt tot Commissie voor Staatsveiligheid: de KGB. Die was belast met spionage, het bestrijden van vijanden met desinformatie en politieke sabotage, het bewaken van de staatsveiligheid, het beschermen van de politieke top en het onderdrukken van binnenlands verzet. Het voornaamste wapen van de KGB, een combinatie van de FBI van J. Edgar Hoover, de CIA uit de Koude Oorlog en de Gestapo van de nazi’s, was angst. Het was de grootste inlichtingendienst uit de geschiedenis. Als je net als Vladimir Poetin in armoede en honger was opgegroeid tussen de puinhopen van het naoorlogse Rusland en hongerde naar macht, was de KGB de plek waar je moest zijn.

Voor de Loebjanka, het hoofdkwartier van de KGB in Moskou, stond tussen 1958 en 1991 een enorm standbeeld van Dzerzjinski. In het laatstgenoemde jaar werd het neergehaald door demonstranten die zich keerden tegen de steeds verder verzwakkende Sovjet-Unie. Het beeld keerde niet terug, maar Poetin rehabiliteerde Dzerzjinski en blies de inlichtingendienst nieuw leven in. Elk jaar wordt in het Kremlin op 20 december de Dag van de Tsjeka gevierd. En Poetin is tot in zijn merg een tsjekist. Wat dat inhoudt, is wat het altijd heeft ingehouden: het bewaken van de macht van de leider, ten koste van

alles, het gevangenzetten of vermoorden van binnenlandse tegenstanders en het voeren van een politieke oorlog om vijanden voor raadselen te stellen, te misleiden en op het verkeerde been te zetten, om ze met trucs zover te krijgen dat ze dingen doen die tegen hun belang ingaan en hun positie in de wereld te verzwakken.

De Verenigde Staten hadden in vreedstijd nooit een spionagedienst gehad, tot in 1947 op instigatie van het Congres de Central Intelligence Agency werd opgericht. Al hebben de Amerikanen in de loop der jaren veel kennis opgedaan over inlichtingenwerk, vaak door schade en schande, toch waren ze in vrijwel elk opzicht amateurs, vooral op het gebied van politieke oorlogvoering, en zeker wat de duistere kunsten van bedrog en desinformatie betrof. In het begin waren er bij de CIA maar een paar honderd mensen werkzaam. De taak van de dienst was strijd leveren in de Koude Oorlog en een tweede Pearl Harbor voorkomen. Binnen vijf jaar werkten er honderd keer zoveel mensen, werden er in Rusland, China en op tal van andere plaatsen geheime militaire en paramilitaire missies aangestuurd, werden er staatsgrepen beraamd en deed men pogingen om het IJzeren Gordijn te kraken.

Het Witte Huis en het Kremlin hebben in de twintigste eeuw hun spionnen en diplomaten minstens 117 verkiezingen in diverse landen laten manipuleren.¹ Ze streden om landen in Afrika, Azië, Latijns-Amerika en het Midden-Oosten in hun kamp te krijgen, kochten bondgenootschappen met wapens en geld, maar meden een rechtstreekse confrontatie. Beide kanten steunden strijdheren en dictatoren, probeerden regimes die door hun tegenstander werden gesteund onderuit te halen, en gaven in het geheim steun aan guerrillabewegingen, ondergrondse bewegingen en volgzame politici. De Verenigde Staten bevochten het communisme in het oerwoud van Vietnam en de Russen smokkelden wapens naar Amerika's vijanden in Zuidoost-Azië. De Russen bezetten Afghanistan en de CIA leverde voor miljarden wapens aan de islamitische strijders die het tegen de Russen opnamen. Amerikanen stuurden via Radio Free Europe

nieuws en propaganda naar de andere kant van het IJzeren Gordijn. De Russen vochten via de KGB terug met een lawine aan desinformatie.

Uiteindelijk, nadat er biljoenen waren uitgegeven aan wapens, door beide kampen, en miljoenen levens verloren waren gegaan in de landen waar ze hun strijd hadden uitgevochten, zeege de Sovjet-Unie ineen onder het dode gewicht van alle zelfbedrog. Het Kremlin was niet langer in staat om de leugen waarop het communisme was gebaseerd – dat dat een nobeler experiment was dan de Amerikaanse democratie – overeind te houden. ‘Stel je een land voor dat aan ruimtevaart doet, spoetniks lanceert, een enorm defensieapparaat opzet, maar niet genoeg panty’s weet te leveren,’ klaagde Michail Gorbatsjov, de laatste leider van de Sovjet-Unie, nadat de vlag met de hamer en sikkel voor het laatst was gestreken. ‘Er is geen tandpasta, geen waspoeder. Aan alles wat je voor het dagelijkse bestaan nodig hebt is gebrek. Het was ongelooflijk vernederend om onder die omstandigheden je werk te moeten doen.’²

De droom van de Amerikanen die strijd hadden geleverd in de Koude Oorlog was verwezenlijkt: door de ineenstorting van de Sovjet-Unie was de wereldkaart er heel anders uit komen te zien. De liberale democratie had het tij mee en de landen in Oost-Europa waren bevrijd van de verstikkende greep van Stalin en zijn opvolgers. Een tweede oorlog werd gewonnen toen de Amerikanen in 1991 het leger verpletterden van Irak, dat Koeweit was binnengevallen. De Eerste Golfoorlog was een schokgolf, waarbij de Verenigde Staten nieuwe wapens inzetten: strategische deceptie, perceptiebeïnvloeding en informatieoorlog. Dat bleken even machtige wapens als slimme bommen en kruisraketten.

De Verenigde Staten waren in die periode de enige ware supermacht, net als kort na de Tweede Wereldoorlog, en de heersende stemming in de hoogste politieke kringen in Washington was dat de wereld zich naar Amerika voegde. ‘Op het gebied van het buitenlandbeleid waren er in januari 1993, toen George H.W. Bush zijn functie

neerlegde, geen problemen,' zei zijn minister van Buitenlandse Zaken James Baker. 'Iedereen wilde bevriend zijn met de Verenigde Staten. Iedereen was voor de vrije markt. Iedereen was voor democratie, behalve Noord-Korea, Cuba, Iran, Irak en Libië. Iedereen was voor ons.'³ Iedereen hield van Amerika. Ook de Russen. Dat wilden we in elk geval geloven.

Verstandiger mensen – gering in getal – waren niet gelukkig met het arrogante triomfalisme dat destijds opgeld deed. Colin Powell, militair én staatsman tegelijk, beurtelings voorzitter van de chefs van staven en minister van Buitenlandse Zaken, haalde de Pruisische militaire strateeg Carl von Clausewitz aan: 'Wees op uw hoede voor de levendigheid van vluchtige indrukken.'⁴ Slechts weinigen keken verder dan die vluchtige indrukken, en nog minder mensen konden zich een beeld vormen van de manier waarop de conflicten uit de Koude Oorlog in de eenentwintigste eeuw opnieuw tot leven konden komen. 'Wat we niet beseften, was dat het zaad van een toekomstige strijd al aan het ontkiemen was,' schreef Robert Gates, die directeur was geweest van de CIA en minister van Defensie zou worden en een reeks presidenten zou dienen, van Lyndon Johnson tot Barack Obama. 'In Rusland groeiden het ressentiment en de bitterheid, de vruchten van de economische chaos en de corruptie die op het uiteenvallen van de Sovjet-Unie waren gevolgd' – en door het streven om de NAVO tot aan de Russische grens uit te breiden – 'en geen Rus was zo boos over deze gang van zaken als Vladimir Poetin.'⁵ De Russische leider was als luitenant-kolonel van de KGB in de DDR getuige geweest van de ondergang van het Sovjetimperium. Hij wist wel het een en ander van de dagelijkse praktijk van de politieke oorlogvoering.

Toen hij aan het begin van de eenentwintigste eeuw aan de macht kwam, schiep hij met gebruikmaking van de verbrijzelde resten van de KGB een nieuwe versie van de Sovjetstaat, waarin hij niet alleen de baas was over militairen en spionnen, maar ook televisie en internet kon manipuleren en een fictieve versie van de werkelijkheid kon creëren. Mike Morell, een voormalige topman van de CIA, verwoordde

het zo: ‘Hij greep grotendeels terug op hoe de Russen het tijdens de Koude Oorlog hadden aangepakt: overal waar dat kan de Verenigde Staten uitdagen en al het mogelijke doen om te ondermijnen wat die proberen te bereiken. Doe wat je kunt om hen te verzwakken.’⁶

Amerikanen hebben de neiging om oorlog en vrede gelijk te stellen met nacht en dag. Russen zien een nooit eindigende strijd. En misschien hebben zij wel gelijk, want de omstandigheden waaronder strijd wordt geleverd veranderen wel, maar de aard van die oorlog niet. Al twintig jaar zet Poetin zijn militaire kracht en zijn inlichtingendiensten in om nieuwe strategieën en tactieken te scheppen voor de politieke strijd tegen de Verenigde Staten. Zijn tegenaanval won langzaam aan kracht, een blitzkrieg die ongezien bleef tot hij de Amerikaanse politiek in het hart had weten te raken.

Op een winteravond in Moskou kwam een paar jaar geleden Andrej Kroetskich, een expert in politieke oorlogvoering, eerst een hoge adviseur van Poetin en later algemeen ambassadeur van de Russische Federatie, tijdens een openbaar forum met een niet mis te verstane waarschuwing. ‘U denkt dat we leven in 2016,’ zei hij. ‘Nee, we leven in 1948. Weet u waarom? Omdat de Sovjet-Unie in 1949 haar eerste kernproef deed. Tot dan probeerde de Sovjet-Unie met Truman overeenstemming te bereiken over het uitbannen van kernwapens. Maar in 1949 veranderde alles. Daarna waren wij voor de Amerikanen een gelijkwaardige partij. Ik waarschuw u. We hebben op informatiegebied bijna “iets” in handen waardoor we als gelijkwaardige partij met de Amerikanen kunnen praten.’⁷

Inmiddels weten we wat dat wapen was. We moeten inzicht krijgen in de oorsprong en de geschiedenis ervan, en we moeten beseffen dat het de Amerikaanse democratie permanente schade dreigt te berokkenen en de kiem voor de ondergang van die democratie in zich bergt. We maken voor de tweede keer een gebeurtenis mee die een heel leven geleden begon, toen de grootmachten met elkaar in botsing kwamen en het lot van de wereld in het geding was. Maar er is wel een groot verschil tussen toen en nu. Amerika beschikt niet

over een strategisch plan om wat het in de Koude Oorlog had te vervangen. En wanneer er geen visie is, gaat het volk teloor, zoals in het Bijbelboek Spreuken staat.

Maar in 1948 had Amerika wel een strategie: vuur bestrijden met vuur. Die strategie was het werk van één enkele man, die over de hele wereld zijn stem liet horen. Die strategie was tien presidenten tot gids, was bepalend voor de besluiten en plannen van diplomaten en spionnen en versnelde de ondergang van de Sovjet-Unie.

HET EEUWIGE RITME

De strategie die vormgaf aan de Koude Oorlog was bedacht door George Kennan, de op een na hoogste functionaris van de Amerikaanse ambassade in Moskou tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Hij had het grootste deel van zijn werkzame leven besteed aan het bestuderen van de berekende wreedheden van Jozef Stalin, sinds 1924 alleenheerser over de Sovjet-Unie. Al bijna twintig jaar waren Kennans felblauwe ogen gericht op de Sovjet-Unie in al haar omvang. Over Stalin zei hij: ‘Het is een man van een ongelooflijk grote criminaliteit, een criminaliteit die in feite geen grenzen kent, een man voor wie liefde volledig onbekend gebied is, die geen medelijden of mededogen kent. Hij is het gevaarlijkst voor allen die hem nauw terzijde hebben gestaan bij zijn misdaden, omdat hij de enige wil zijn die van geheimen op de hoogte is en niet graag zijn herinneringen deelt met anderen, want die hebben zolang ze in leven zijn een tong en een geweten.’¹

Net als zijn rechtstreekse erfgenaam Poetin wilde Stalin niet alleen spionnen plaatsen in de Amerikaanse overheid en de geest van de leiders van dat land binnendringen, maar wilde hij ook greep krijgen op naties binnen zijn bereik, leiders ten val brengen die hij verafschuwde, zwakke figuren of ‘nuttige idioten’ voor zijn eigen doeleinden manipuleren en van Rusland een mondiale grootmacht maken, gevreesd door vijanden én bondgenoten, en dat alles in de nasleep van een verwoestende oorlog. In de maanden na het einde van de oorlog was Kennan de enige Amerikaan die dit beseftte, en hij stelde steeds

krachtiger pogingen in het werk om ook de Amerikaanse leiders van dat besef te doordringen. Hij had veel kennis van wat er in het Kremlin omging: hij verkeerde al bijna zeven jaar in het Rusland van Stalin en kende het land beter dan Amerika. 'Hij had heel veel aandacht, uit persoonlijke betrokkenheid, voor de gruwelijke aard van het regime,' schreef Isaiah Berlin, een academicus uit Oxford, die in Rusland was geboren en indertijd was verbonden aan de Britse ambassade in Moskou.² De Russen waren een natie van toneelregisseurs, schreef Kennan aan het eind van de oorlog, en hun diepste overtuiging was dat dingen niet zijn wat ze zijn, maar alleen wat ze lijken te zijn.

Kennan zag dat het bondgenootschap met Amerika dat tijdens de oorlog had bestaan op zijn laatste benen liep en dat de schaduw van de Sovjetmacht steeds verder naar het westen zou reiken en op 100 miljoen zielen in Europa, en verder, zou gaan vallen. 'Niemand in Moskou gelooft dat de westerse wereld, geconfronteerd met de levensgrote wolf van het Sovjetongenoege die aanstalten maakt om de deur in te trappen, lang stand zal houden. Die overtuiging is de basis van het mondiale beleid van de Sovjet-Unie,'³ had Kennan in mei 1945 geschreven in een telegram aan Washington. Zijn waarschuwing werd in het Witte Huis, waarin Truman kort daarvoor zijn intrek had genomen, niet gelezen. Maar hij was ervan overtuigd dat Amerika de hongerige wolf de baas kon. Als het land zich verzette tegen de ambities van het Kremlin en vol zelfvertrouwen de confrontatie aanging 'had Moskou zijn laatste echte troef uitgespeeld'. Indertijd nam niemand veel notitie van zijn woorden, maar ze zouden de rest van de eeuw de hoeksteen worden van het Amerikaanse buitenlandbeleid.

Truman dacht dat hij wel op zou kunnen schieten met de man die hij 'Uncle Joe' noemde. Op 16 juli 1945 zouden ze elkaar voor het eerst ontmoeten in Potsdam, aan de rand van Berlijn. Maar Stalin kwam niet opdagen.

Truman was door en door Amerikaans. Hij werd geboren in het Missouri van de outlaw-Jesse James; zijn ouders handelden in muil-dieren en paarden, en bewerkten de vruchtbare grond. Hij was recht-

doorzee en maakte van zijn hart geen moordkuil. Hij had niet gestudeerd. Hij had in de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk gevochten, had zonder veel succes een modezaak gehad, was dankzij de politieke machine van de Democraten een laaggeplaatste rechter geworden, was in 1934 als door een wonder in de Amerikaanse Senaat gekozen en was tien jaar daarna op het allerlaatste ogenblik en tot ieders verassing door Roosevelt aangezocht als running mate. Truman diende tweeëntwintig dagen onder FDR, die voor hem nogal ongrijpbaar bleef, omdat hij hem zelden zag, en als hij Roosevelt zag, was die een schim van wat hij eerst was geweest. Toen Roosevelt op 12 april 1945 overleed, zei Truman: ‘Het was of de maan, de sterren en alle planeten op me waren gevallen.’⁴

Stalin was de dictator van 180 miljoen mensen. Zijn heerschappij reikte achtduizend kilometer ver, van Berlijn tot aan de Stille Oceaan, en van de koude Oostzee tot aan de warme kust van de Adriatische Zee. Hij was de zoon van een alcoholistische schoenlapper en een wasvrouw, en zijn gezicht was getekend door de pokken. In zijn jeugd was hij weggestuurd van een priesterseminarie en het revolutionaire pad op gegaan. Hij was redacteur geweest van de *Pravda*, de bolsjewistische krant, had mensen afgeperst om aan geld voor de partij te komen, had in de Eerste Wereldoorlog vier jaar ballingschap in Siberië overleefd en was daarna met meedogenloze sluwheid tot de partijtop opgeklommen.

Hij was een meester in complotten en samenzweringen, én een massamoordenaar. Truman was naïef. Hij had geen benul van buitenlands beleid of staatsmanschap. Acht jaar lang zouden deze twee mannen het lot van de wereld in hun handen hebben.

Toen Stalin die middag niet op kwam dagen, maakte Truman een rondrit door wat er nog over was van Berlijn, ooit de op drie na grootste stad ter wereld, nu een hels landschap vol dood en verwoesting, stinkend naar rottende kadavers. Het puin van het Derde Rijk lag in tien meter hoge hopen langs de boulevards. ‘Ik dacht aan Carthago, Jeruzalem, Rome, Atlantis,’ schreef Truman die avond in

zijn dagboek. ‘Ik koester hoop op een vorm van vrede, maar ik vrees dat machines een paar eeuwen voorsprong hebben op de moraal en als de moraal ooit die achterstand inhaalt, zal er wel geen behoefte meer aan zijn.’⁵ Terwijl hij aan zijn rondrit door de verwoeste stad bezig was, was het vroeg in de ochtend in de woestijn van New Mexico. Om 05.29 uur zagen de wetenschappers en militairen die aan het Manhattan Project werkten een verblindende flits, helderder dan de zon, en zagen ze de paddenstoelwolk opstijgen van de eerste kernexplosie op aarde. Die avond werd Truman op de hoogte gebracht.

De bijeenkomst in Potsdam, waarop een aantal van de urgentste problemen van het naoorlogse Europa zou moeten worden opgelost, verkeerde vanaf de eerste dag in zwaar weer. Churchill, die de week daarop de verkiezingen van Labour zou verliezen, was een uitgeputte vulkaan, rijk aan woorden, maar niet aan inhoud. Stalin was oorlogsmoe maar sluw en behoedzaam en vooral berekenend. Churchill praatte eindeloos, maar zei weinig zinnigs, schreef Truman. Stalin gromde alleen maar wat, maar je wist wat hij bedoelde. Het enige echt belangrijke voorval vond plaats op 24 juli. De gesprekken van die dag in Schloss Celiendorf, een nep-tudor landhuis dat gebouwd was tijdens de Eerste Wereldoorlog, hadden niets opgeleverd. Na overleg met Churchill en hun beider militaire medewerkers besloot Truman die middag om zijn geheim met Stalin te delen. Hij liep om de tafel heen terwijl het latemiddaglicht op de donkere balken van het vertrek viel en praatte zacht met Stalin en diens tolk. Losjes zei hij dat hij beschikte over een nieuw wapen van ongekende kracht, waarmee hij een eind zou maken aan de oorlog tegen Japan. Achteraf dacht hij dat Stalin niet had begrepen wat hij had gezegd. Maar Stalin had het juist heel goed begrepen.

Toen Truman weer terug was in zijn eigen land dacht hij dat met Uncle Joe wel zaken te doen was. Maanden gingen voorbij voor hij beseftte dat hij naïef was geweest. In de zomer en zeker in de herfst begon de gloed van de overwinning uit te doven en daalde over Washington de kilte van de avondschemer neer. Niemand wist wel-

ke koers het Amerikaanse schip van staat diende te volgen. Truman had geen duidelijk beleid waar het de Sovjet-Unie betrof en beschikte over weinig kennis en inzicht om zo'n beleid op te baseren. Wat wilde Stalin? Hoe ver naar het westen zou hij zijn macht willen laten gelden? Wat moesten de Verenigde Staten doen? Eind januari 1946 kwam een dringend verzoek om informatie over deze zaken terecht op het bureau van Kennan in de Amerikaanse ambassade in Moskou. Kennan was officieel chargé d'affaires, maar in feite was hij de baas. Ambassadeur Averell Harriman was uit Moskou vertrokken en het zou nog drie maanden duren voor zijn opvolger arriveerde: generaal Bedell Smith, die chef-staf was geweest van de geallieerde opperbevelhebber Dwight Eisenhower en tijdens de Koreaanse Oorlog hoofd van de CIA zou worden. Bedell Smith wilde heel graag inzicht krijgen in wat Stalin dacht, en dat gold ook voor de minister van Buitenlandse Zaken en de president zelf. Het ministerie van Buitenlandse Zaken vroeg Kennan expliciet om hulp, nadat ze maandenlang geen aandacht hadden besteed aan zijn telegrammen. Hij lag ziek in bed, zoals zo vaak, want hij had griep en een bonkende hoofdpijn, en zijn stemming varieerde tussen opwinding en peilloze somberheid. Maar Washingtons smeekbede om inzicht in wat het Kremlin wilde zetten hem meteen tot actie aan. Ze vragen er toch zelf om, zei hij bij zichzelf. Nou, dan kunnen ze het krijgen.⁶ Hij verstuurde een tekst van achtduizend woorden, het befaamde 'Long Telegram', het langste uit de geschiedenis van de Amerikaanse diplomatie en verreweg het meest gelezen. Het deed de ronde in heel Washington en kwam ook terecht in Amerikaanse ambassades en militaire steunpunten in de hele wereld. Alle leden van de kort daarvoor opgerichte veiligheidsdiensten lazen het. En dankzij zijn spionnen kreeg ook Stalin het onder ogen.

Kennan richtte zich op vragen 'die zo slecht aansluiten bij onze denkwijze' dat ze een complex antwoord vereisten. Hij wilde zijn superieuren ervan doordringen dat in Rusland de waarheid werd bepaald door wat Stalin zei. 'Het gebrek aan respect van de Russen

voor de objectieve waarheid – sterker nog: hun weigering om te geloven dat die bestaat – brengt hen ertoe om alle feiten te gebruiken als instrument voor het nastreven van een heimelijk doel, wat dat ook moge zijn.’ De Russen waren op twee niveaus actief: officieel beleid en diplomatie, waarbij lippendienst werd bewezen aan internationale betrekkingen met bondgenoten, en beleid op onderaards niveau, ten uitvoer gelegd door geheime inlichtingen- en veiligheidsdiensten door middel van spionage en subversie.

‘Er zijn goede redenen om te vermoeden dat deze overheid in feite een samenzwering binnen een samenzwering is,’ schreef Kennan. Stalin had de Komintern, de Communistische Internationale, als bovengronds opererende organisatie in 1943 opgeheven, als gebaar naar de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, zijn bondgenoten. Maar het internationale netwerk dat hij beheerste en aanstuurde, was ‘een verborgen Komintern, een ondergronds opererend directoraat van het wereldcommunisme.’⁷ J. Edgar Hoover wist het nog niet, maar Sovjetspionnen in Amerika hadden meteen vanaf het begin binnen weten te dringen in het Manhattan Project en de geheimen van de atoombom gestolen.⁸ Ze hadden een grote voorsprong op de FBI en de CIA. Er waren meer dan tweehonderd agenten en bronnen binnen de Amerikaanse overheid, het militair-industriële complex en de media. De inlichtingendienst van de Sovjet-Unie, schreef Kennan, was ‘een apparaat van een verbazingwekkende flexibiliteit en veelzijdigheid, geleid door mensen met een ervaring en een vaardigheid in ondergrondse methoden die historisch zonder weerga zijn’.

Het Kremlin was ‘een politieke machtsfactor, die zich fanatiek had gecommitteerd aan de overtuiging dat de harmonie van de internationale gemeenschap dient te worden verstoord’, schreef Kennan in een passage die vooruitliep op de politieke strijd tegen de Amerikaanse democratie die Poetin later zou ontketenen. Het Kremlin zou in het geniep pogingen in het werk stellen ‘om ons zelfvertrouwen te ondermijnen, ons defensieapparaat te hinderen, nationale en internationale onrust te vergroten en alle mogelijke vormen van tweedracht

te bevorderen. De armen zullen worden opgehitst tegen de rijken, de zwarten tegen de witten, de jongeren tegen de ouderen, nieuwkomers tegen gevestigde burgers.’ Stuk voor stuk frasen die vooruitwijzen naar de Russische aanval van zeventig jaar later.

Zich wapenen tegen deze nieuwe vijand zou de zwaarste taak worden waarvoor de Amerikaanse diplomatie zich ooit gesteld had gezien, waarschuwde hij. Hij was van mening dat de Verenigde Staten hun middelen moesten aanwenden op een manier die weinig van doen had met militaire kracht, maar veel meer met het projecteren van politieke kracht. Stalin en de Sovjet-Unie waren ‘wellicht ongevoelig voor rede en logica’, besloot Kennan, maar ze waren wel ‘zeer gevoelig voor de logica van macht’ – en dan niet tanks en troepen, maar politieke inzet met als doel de machtshonger van het Kremlin te fnuiken. Zijn woorden kregen een historische lading doordat hij een beeld schetste van Amerika dat het zonder wapens opnam tegen Rusland.

Drie maanden later keerde Kennan terug naar de Verenigde Staten, een land dat hij nauwelijks kende. Daar gaf hij lezingen aan universiteiten en in allerlei gehoorzalen. In september 1946 begon hij college te geven aan het kort daarvoor opgerichte National War College in Washington, dat was opgezet met als doel de zeer uiteenlopende gedachten over de wereld na de oorlog te vervlechten tot een samenhangend geheel. Er waren militairen en burgers aan verbonden van Defensie, Marine en Buitenlandse Zaken. Het was de enige organisatie die zich hiermee bezighield. Defensie en de marine bepaalden de militaire strategie. Buitenlandse Zaken deed het buitenlandbeleid. Niemand stuurde het inlichtingenwerk aan. Er was maar één man – de president – die tot taak had om militaire kracht in te zetten voor politieke en diplomatieke doeleinden. En die taak was te hoog gegrepen voor Harry Truman.

Bij zijn eerste college aan het War College hamerde Kennan op een thema dat binnen de hele overheid veel weerklank vond. De Sovjets zouden zich, net als de nazi’s voor hen, bij het nastreven van hun